

WINFRIED NÖTH (rođen 1944.) profesor je lingvistike i semiotike te ravnatelj Interdisciplinarnog istraživačkog centra za kulturalne studije pri Sveučilištu u Kasselu, Njemačka (noeth@uni-kassel.de). Njegova najpoznatija djela uključuju *Imagem: Cognição, semiótica, mídia* (s L. Santaellom, 1998.), *Landkarten als synoptisches Medium* (s D. Schmauksom, 1998.), *Medientheorie und die digitalen Medien* (s K. Wenzom, 1998.), *Handbuch der Semiotik*, 2. izdanje (2000.) i *Semiotics of Nature* (s K. Kullom, 2001.).

WINFRIED NÖTH

Kriza prikazivanja?

S engleskog prevela Ivana Pomahač

UOBIČAJENOST POJMA "KRIZE PRIKAZIVANJA"

Kriza prikazivanja^{1*} postala je uobičajen termin kulturalne, filozofske i semiotičke teorije tijekom posljednjih desetljeća dvadesetog stoljeća.^{2**} Međutim, pretpostavke o postojanju takve krize veoma su različite, ne postoji čak ni generalno slaganje o njezinu postojanju. Iz različitih prikazivačkih koncepcija proizlaze i različiti argumenti o ovoj krizi. Pažljivo sagledavanje onog što se naziva "krizom prikazivanja" mora stoga započeti temeljitim utvrđivanjem točnih simptoma krize i razlikovanjem područja kojima ti simptomi pripadaju. Rezultati takvog sagledavanja omogućit će lakše određivanje razlika između brojnih temeljnih koncepcija prikazivanja (Nöth 2000a: 162 – 168).

Ovaj se članak bavi proučavanjem triju područja u kojima je ustanovljena kriza prikazivanja: ponajprije književnošću, umjetnošću i medijima; zatim filozofijom; i, naposljetku, semiotikom. Još jedno područje, kojim se ovdje nećemo baviti, kognitivna je znanost. U ovom je istraživanju i dalje glavna tema teorija mentalnog prikazivanja koja je, tako reći, u krizi, sudeći po takozvanim antiprikazivačkim modelima uma koji su neprikazivačke strukture (usp. Nöth 2000a: 230).

KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I MEDIJI: KRIZA KAO GUBITAK REFERENTA

Na područjima umjetnosti i medija kriza prikazivanja proizišla je iz gubitka referenta u modernom slikarstvu i književnosti, kao i iz sve većeg udaljavanja digitalnih i masovnih medija od stvarnosti referentnog svijeta.

U modernoj umjetnosti dadaizam, kubizam i apstraktna umjetnost općenito svjedoče o gubitku referenta u vizualnom i verbalnom prikazivanju. Naravno,

1 * Ovaj pojam kroatizirana je inačica engleskog termina *representation* koji se uobičajeno prevodi u nekoliko varijanti, npr. prikazivanje/predočavanje/predstavljanje (usp. Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000., str. 435–437). Iako se dosljedno provodi kroz cijeli tekst, u poglavlju "Filozofija: Kriza ponovljenog prikazivanja" pojam prikazivanje zamjenjuje englesku inačicu *presentation*, dok pojam ponovljenog prikazivanja zamjenjuje englesku inačicu *re-presentation*, u smislu ponovljene prezentacije, ili u hrvatskoj varijanti pri-kazivanja/pred-očavanja/pred-stavljanja. (nap. ur.)

2** Prijevod članka Nöth, Winfried (2003) "Crisis of representation?", *Semiotica*, vol. 143, br. 1–4, str. 5–9. (nap. ur.)

radi se o namjernom odbacivanju referenta u skladu s radikalnim pomakom fokusa od referenta prema nositelju znaka. Georg Lukács, primjerice, tvrdi kako u dvadesetom stoljeću prikazivanje više uopće nije moguće (usp. Scheerer et al. 1992: 852). U književnosti je Mallarmé bio jedan od prvih protagonista u odbacivanju referenta. Foucault (1970 [1966]: 306 – 307) je krizu prikazivanja kod Mallarméa definirao kao “fragmentaciju jezika” proizašlu iz činjenice što je “otuđenjem od prikazivanja sama bit jezika postala fragmentarna” što je rezultiralo “nestajanjem diskursa”.

Kriza prikazivanja u medijima ima mnogo aspekata (Nöth 2001). Svakako je najpoznatija kriza istine u političkom diskursu, kriza korespondencije prikazivačkog diskursa i prikazanog svijeta činjenica i događanja. Međutim, istina je univerzalan semiotički problem iz čega proizlazi kako kriza nije ograničena samo na krizu prikazivanja koja datira iz dvadesetog stoljeća. Ukoliko je izvor do sada nepoznate krize prikazivanja u umjetnosti moderna, kriza prikazivanja u medijima zasigurno je povezana s *postmodernom*. Dvojica propovjednika koji neprestano zazivaju medijsku krizu su Lyotard i Baudrillard.

Lyotard snažno kritizira gubitak realnosti koji *prethodi* prikazivanju (usp. Scheerer et al. 1992: 852). Prikazivanje gubi svoju sposobnost kada se diskurs kojeg bi trebalo prikazati sastoji samo od zvučnih fraza. Kada se ovako tumači, kriza prikazivanja postaje krizom legitimacije znanja i diskursa u svijetu u kojem su “veći pripovjedni oblici izgubili svoj kredibilitet, bez obzira na to koje načelo jedinstva koristili, bez obzira na to radi li se o teorijskoj ili slobodnoj naraciji” (Lyotard 1984 [1975]: 27).

Prema Baudrillardu (npr. 1976, 1981) dosegli smo vrhunac krize prikazivanja u medijskom i hipermedijskom svijetu, gdje znakovi opstaju samo u obliku “simulakruma”, imitirajući stvarnost u kojoj se i originali potvrđuju kao puke kopije. Baudrillardova kritička vizija simptoma krize prikazuje društvo kojim dominiraju “prazni znakovi” i “kodovi bez referenata”, društvo u kojem se čak i svakodnevni život i suvremena povijest srozavaju u puke simulakrume (usp. Nöth 2000a: 55). Umjesto prave, postoji samo virtualna ili hiperstvarnost, a kriza prikazivanja prisutna je u tolikoj mjeri da Baudrillard sumnja i u vjerodostojnost Zaljevskog rata. Zaljevski se rat nije dogodio (The Gulf war did not take place) zaključak je do kojeg je došao u svom eseju iz 1991. godine.

Kriza prikazivanja u umjetnosti i kriza prikazivanja u medijima, usprkos značajnim međusobnim razlikama, dijele zajednički nazivnik: u oba je područja

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

kriza jedan od referenata čiji se nestanak ili potpuni gubitak ne odobrava. Međutim, problematičan je temeljni koncept prikazivanja koji se provlači diskursom krize jer oni koji se protive gubitku referenta dijele poprilično naivnu viziju semioze svijeta u kojem znakovi još nisu "prazni" i gdje se korisnici znakova još uvijek oslanjaju na referent koji neće iznevjeriti njihova očekivanja. Još ne postoji semiotička teorija kojom bi se mogla objasniti priroda "čistog" referenta nepogođenog krizom prikazivanja.

FILOZOFIJA: KRIZA PONOVLJENOG PRIKAZIVANJA

U okviru filozofije, točnije, fenomenologije, raspravlja se o drukčijoj "krizi prikazivanja". Korijen ove krize nalazi se u etimologiji i konceptualnoj povijesti pojma "prikazivanja". "Ponovljeno prikazivanje" čini se antonomom "prikazivanja". Termin pretpostavlja ideju nečeg što se "još jednom" prikazuje u našem umu. William od Ockhama, primjerice, definirao je znakove prikazivanja kao "nanovo podsjećajuće", to jest kao znakove koji nas još jednom podsjetu na neko prijašnje iskustvo (usp. Nöth 2000a: 9 - 10).

Razlika između "prikazivanja" [*present(ation)*] i "ponovljenog prikazivanja" [*re-present(ation)*] razrađena je u fenomenologiji E. Husserla i M. Heideggera (usp. Nöth 2000a: 37-38), gdje se prikazivanje i opisujućivanje odnosi na fenomene trenutno prisutne u svijesti koji stoga ne zahtijevaju semiotičko posredovanje, dok se "ponovljeno prikazivanje" odnosi na semiotički proces koji uključuje nešto poput elaboriranja, reproduciranja, ili čak dupliciranja prijašnjeg "prikazanog". Uz ove je argumente fenomenološka semiotika napravila očitu razliku između prikazivačkih znakova i onih koji to nisu. Prema Husserlu prikazivačke znakove nazivamo simbolima, a neprikazivačke indeksima (*Anzeichen*, usp. *ibid.*).

Naravno, fenomenološki se pogled na prikazivanje, kao i razlika između prikazivačkih i neprikazivačkih znakova, ne mogu smatrati simptomom semiotičke krize kao takve, ali pretpostavke na kojima se ove razlike temelje osnovni su predmet prigovora. Razmotrit ćemo samo dvojicu kritičara, Peircea i Derridaa. Prema Peirceu neprikazivački znakovi kontradiktoran su pojam, i spoznaja nikada nije neposredna, već je semiotičke prirode (usp. Santaella Braga, ovaj svezak).

Derridaova je kritika fenomenološkog pogleda na prikazivanje usredotočena na ideju prisutnosti sadržane u ideji "ponovljenog prikazivanja" (usp. Nöth

2000a: 54-55; Mersch, ovaj svezak). Prema Derridaovoj filozofiji prisutnosti ponovljeno prikazivanje nikako nije ponavljanje nečeg ranije prisutnog. To je nemoguće s obzirom na to da ono što je ponovno prikazano sadrži u sebi prirodu samog znaka, to jest nečeg što nikada nije neposredno prisutno, već u sebi sadržava tragove ostalih znakova u neograničenoj razlikovnoj prisutnosti koju je Derrida nazvao *différance*, što je zaključak blizak Peirceovoj ideji beskonačne semioze.

Da rezimiramo, kriza prikazivanja u fenomenološkom kontekstu kriza je ideje prisutnosti i prikazivanja u okviru ideje o neograničenoj semiozi.

AUTOREFERENCIJALNOST KAO IZAZOV IDEJI PRIKAZIVANJA

Glavni izazov ideji prikazivanja dolazi od ideje autoreferencijalnosti. Je li moguće da znak ne predstavlja ništa drugo doli sebe samog? Može li se nešto što ne predstavlja ništa drugo uopće smatrati znakom? Takvi su izazovi ideji prikazivanja razrađeni unutar radikalnog konstruktivizma i teorije autopoietičkih sustava (Nöth 2000b). Ukoliko je ljudski um autopoietički sustav, to jest sustav koji permanentno konstruira svoj vlastiti svijet, tada prikazivanje može biti samo autoreferencijalne prirode. Nadalje, autoreferencijalnost je proglašena karakteristikom postmoderne kulture. Ukoliko postmodernu suočimo s gubitkom referentnosti medijskih znakova, ostaci tih znakova koji su izgubili svoju prikazivačku funkciju mogu biti samo autoreferencijalni. Takva autoreferencijalnost ima mnogo aspekata.

Moda je područje kulture koje je oduvijek bilo autoreferencijalno: referentni okvir današnje *dernier de cri* uvijek je bilo ono što je bilo moderno jučer, ali danas više nije. U medijima vijesti sve više postaju vijesti o vijestima samim, a ne o događajima (Marcus 1997). U književnosti i umjetnosti romani i filmovi sve više odražavaju načine i uvjete pisanja i snimanja. Romani postaju metaromanima, a filmovi metafilmovima. U postmodernoj smo arhitekturi suočeni sa stilom koji se odriče funkcionalnosti u korist elemenata preuzetih iz proteklih razdoblja arhitekture. Funkcionalne su reference zamijenjene referencama na samu arhitekturu.

Čak i u oglašavanju nailazimo na odustajanje od prikazivanja proizvoda i njegovih kvaliteta. Aktualna Camelova kampanja ne prikazuje ništa više do pukog naziva u bezbroj varijanti, a općepoznata Marlborova samo perpetuira vlastitu mitologiju kroz bezbroj autoreferencijalnih ciklusa.

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

SEMIOTIČKO RJEŠENJE PARADOKSA AUTOREFERENCIJALNOSTI

Autoreferencijalnost je paradoks za klasičnu semiotiku s obzirom na to da se znak tradicionalno definira kao *aliquid pro aliquo*, odnosno nešto što predstavlja nešto drugo. Je li autoreferencijalnost izazov temeljima semiotike? Aspekti autoreferencijalnosti tradicionalno su bili prepoznati u sklopu mnogih semiotičkih teorija (Nöth 2000b). Autoreferencijalnost je suprotna aloreferencijalnosti koja je klasičan oblik referentnosti znaka na nešto što nije referent. Međutim, između auto- i aloreferencijalnosti nije prisutno pojmovno neslaganje, već postepeni kontinuum. Ustvari, elementi autoreferencijalnosti prisutni su u mnogim znakovnim procesima.

Za semiotičare strukturaliste ideja autoreferencijalnosti nije toliki paradoks kolikim se čini. Na neki način strukturalistička semiotika u Saussureovoj maniri shvaća znak kao strukturu sastavljenu od drugih znakova koja stoga ne može vjerno prikazati nešto nesemiotičko. Budući da je izvanznakovni svijet samo puka izmaglica, prema Saussureu znakovi mogu biti znakovi samo u opoziciji prema drugim znakovima, a prikazivanje se ne odnosi na prikazivanje svijeta, već razlika među znakovima (usp. Nöth 2000a: 74-75). Nadalje, strukturalistička pretpostavka razlike između označitelja i označenog svjedoči o dodatnom aspektu radikalne autoreferencijalnosti. Ukoliko ne postoji prijelaz od označitelja do označenog, te se dvije strane Saussureova znaka dodatno ograničavaju na vlastite domene.

Elementi autoreferencijalnosti sadržani su također u Jakobsonovih šest jezičnih funkcija. Samo su referencijalna i konativna funkcija aloreferencijalne; prva zbog fokusa na sadržaj poruke, potonja zbog fokusa poruke na primatelja, a ne pošiljatelja. Ostale jezične funkcije sadrže karakteristike autoreferencijalnosti: ponajprije poetska funkcija čiji je fokus na samoj poruci, zatim fatička funkcija jer ne priznaje prikazivanje u svrhu komunikacije kao takve. Nadalje, autoreferencijalnost postoji u metajezičnim funkcijama koje se također bave nereferencijalnim karakteristikama znaka i, naposljetku, čak i emocionalne funkcije sadrže element autoreferencijalnosti utoliko što su više usredotočene na pošiljatelja, izvor poruke, nego na njen sadržaj.

Elementi autoreferencijalnosti na dva su načina prisutni u Peirceovoj semiotici.^{3***}

Jedan je teorija semiotike kao neprekidnog procesa referiranja znakova na druge znakove koji se odvija u beskrajnom lancu semioze. Drugi je povezan sa semiotičkom kategorijom primarnosti u kojoj svaki znak sudjeluje sa svojim

3 *** Precizno, pregledno i sažeto objašnjenje Peirceove tipologije znakova, koja se spominju u tekstu, može se naći, npr., u Nöth, Winfried, *Priručnik semiotike*, Ceres, Zagreb, 2004., str. 59-70. (nap. ur.)

sekundarnim i tercijarnim elementima. Tercijarnost je dimenzija pravog prikazivanja s obzirom na to da se prototipični znak sastoji od primarnog, onog što predstavlja, povezanog sa sekundarnim, objektom, i tercijarnim, interpretantom, razvijenijim znakom proizišlim iz interpretacijskog procesa.

Međutim, Peirceova znakovna tipologija sadrži i znakove koji se prvenstveno odnose na kategoriju primarnog. Kvaliznakovima (*qualisign*) i ikonama (*genuine icon*) dominira primarnost. Primarnost je kategorija puke mogućnosti gdje se fenomen percipira bez ikakvih daljnjih referenci. Stoga Peirceova kategorija ikone ne znači ništa bez ideje istinske autoreferencijalnosti znaka. Znakom ga čini "kvaliteta karaktera koji u sebi sadrži" bez povlačenja "ikakve razlike između samog znaka i objekta" (CP 5.73-74). Pravi ikonički znak prikazuje samo samog sebe i stoga je u potpunosti autoreferencijalan. Ali, zašto bi znak bez referencijalnosti uopće bio smatran znakom? Husserl i fenomenološki semiotičari smatrali bi takav znak nesemiotičkim fenomenom, ali za Peircea je on svejedno semiotičan; čak i znak koji referira isključivo na sebe samog ima potencijala za postizanje efekta u procesu semioze. Stvarajući taj efekt, fenomen funkcionira kao znak. Semioza je tako moguća čak i u autoreferencijalnosti.

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

KRIZA PRIKAZIVANJA?

Na kraju, proučavanje različitosti u prikazima referencijalnosti i autoreferencijalnosti ne dovodi do krize u općoj teoriji znakova. Sa stajališta semiotike nema razloga za pretpostavljanje postojanja krize prikazivanja zato što je semiotička teorija već dugo vremena svjesna različitih oblika prikazivanja između auto- i aloreferencijalnosti. Ni takozvani gubitak referenta ne potkopava temelje teorije semioze, jer ga se može tumačiti kao uobičajen pomak od aloreferencijalne prema autoreferencijalnoj semiozi. Nadalje, ponovljeno prikazivanje ne znači samo puko ponavljanje prijašnjeg znakovnog fenomena. Naprotiv, ono je uvijek različito od prethodnog (bilo znaka ili referenta) te iz dinamike ovog razlikovnog efekta proizlazi ono što Peirce naziva "razvojem znakova" (usp. CP 2.302).

BIBLIOGRAFIJA:

BAUDRILLARD, JEAN (1976). *L'échange symbolique et la mort*. Pariz: Gallimard

BAUDRILLARD, JEAN (1981). *Simulacres et simulation*. Pariz: Galilée

BAUDRILLARD, JEAN (1991). *La guerre du Golfe n'a pas eu lieu*. Pariz: Galilée

FOUCAULT, MICHEL (1970[1966]). *Les mots et le choses*. Pariz: Gallimard [engleski prijevod: *The Order of Things*. London: Tavistock]

LYOTARD, JEAN-FRANÇOIS (1984[1979]). *La condition postmoderne*. Pariz: Minuit [engleski prijevod: *The Postmodern Condition*, preveli G. Bennington i B. Massumi, Minneapolis: University of Minnesota Press.]

MARCUS, SOLOMON (1997). Media and self-reference: The forgotten initial state. U *Semiotics of the Media*, W. Noth (ur.), 15-45. Berlin: Mouton de Gruyter.

NÖTH, WINFRIED (2000a). *Handbuch der Semiotik*, drugo redigirano izdanje. Stuttgart: Metzler.

NÖTH, WINFRIED (2000b). Selbstreferenz in systemtheoretischer und semiotischer Sicht. U *Festschrift Siegfried J. Schmidt*, A. Barsch et al. (ur.), (<http://www.sjschmidt.net/konzepte/texte/noethl/htm>). [portugalski prijevod: Autoreferência na teoria dos sistemas e na semiótica, *Revista de Comunicação e Linguagens* 29, 13-28.]

NÖTH, WINFRIED (2001). Autorreferencialidad en la crisis de la modernidad. *Cuadernos: Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales*. Universidad Nacional de Jujuy, San Salvador de Jujuy, Argentina. 17, 365-369.

PEIRCE, C.S. (1931-1966). *Collected papers of Charles Sanders Peirce*, 8 svezaka, Charles Hartshorne, Paul Weiss i A. W. Burks (ur.). Cambridge, MA: Harvard University Press. [Reference na Peirceove tekstove označene kao CP.]

SCHEERER, E. ET AL. (1992). Repräsentation. U *Historische Wörterbuch der Philosophie*, 8.svezak, J. Ritter i K. Gründer (ur.), 790-852. Basel: Schwabe.